

Soʻz boshi

Oʻqish va yozish — nutq faoliyatining turi. Savodxonlikka oʻrgatish davrida oʻqish va yozish harakatini maqsadga muvofiq ravishda bajara olish **oʻqish va yozish koʻnikmasi** deyiladi. Oʻqish va yozish koʻnikmasi takomillashtirila borib, **malakaga** aylantiriladi. Oʻqish malakasi ham, yozish malakasi ham nutq faoliyatining boshqa turlari bilan, yaʼni ogʻzaki hikoya qilish, oʻzgalar nutqini eshitish orqali anglash, ichki nutq bilan uzviy bogʻliq holda shakllanadi.

Oʻzbek tili yozuvi **tovush yozuvi, yaʼni fonematik yozuvdir**. Har bir tovush uchun, har bir fonema uchun maxsus **grafik shakl (harf)** olingan. **Oʻqishda grafik shakllar tovushga aylantirilsa, yozuvda aksincha, tovushlar harflarga aylantiriladi.**

Savodxonlikka oʻrgatish metodikasida oʻzbek tili tovushlar va harflar tizimining oʻziga xos xususiyatlarini hisobga olish talab etiladi.

Savodxonlikka oʻrgatish jarayonini tashkil etish metodikasi

Savodxonlikka oʻrgatish jarayoni 2 bosqichda davom etadi.

Birinchi bosqichda

- ogʻzaki va yozma nutq,
- gap,
- soʻz,
- boʻgʻin,
- tovushlar,
- nutqning gaplardan, gaplarning soʻzlardan tuzilishi,
- soʻzlarning boʻgʻinlarga boʻlinishi,
- boʻgʻinlarning tovushlardan tashkil topishi **haqida maʼlumot beriladi.**

- tovushlarning unli va undosh tovushlarga ajratilishi **o`rgatiladi** hamda ulardan **amaliy foydalana bilish ko`nikmalari hosil qilinadi**.

Savodxonlikka o`rgatishning bu bosqichida **analiz quyidagi metodik yondashuv** bo`yicha olib boriladi:

1. Nutq tarkibidan gapni ajratish.
2. Gapdan so`zlarni ajratish va so`zlarning bosh shaklini topish.
3. So`z ichidagi yangi tovushni aniqlash va uning bo`g`indagi o`rnini belgilash.
4. Bo`g`in tarkibidagi yangi tovushlarning talaffuzini orfoepik me`yorda o`rganish.
5. Bosma harfda o`rgatilgan yangi tovushning yozma shaklini tanishtirish.

D harfi misolida analiz metodining o`tkazilishiga namuna.

Sujetli rasm asosida bolalar bilan kichik matn tuzib olinadi.

Kuz keldi. Dalada sabzavotlar pishib yetildi. Dehqonlar hosilni yig`ib olmoqdalar.

Tuzilgan matndan o`rganilayotgan tovush ishtirok etgan so`zli gap ajratib olinadi. **Dalada sabzavotlar pishib yetildi.**

Gapdan **dalada** so`zi, bu so`zdan esa d tovushi qatnashgan bo`g`in **-da** va bo`g`indan **d** tovushi ajratilib olinadi hamda uning bosma shakli (harf) yozilishi ko`rsatiladi.

Analiz mashqlari

1. Nutq (gap)dan so`zni ajratish; so`zni aniq talaffuz qilish; bo`g`inlarga bo`lish va bo`g`inlarni aniq talaffuz qilish, so`zdan, bo`g`indan tovushni kuchli talaffuz qilib o`qish, muayyan tovushni ajratgan holda so`zni bo`g`inlab o`qish (aaaa-na, nooon, iiin, sssa-na, ki-yyyik, iiish).
2. Mashg`ulotda o`rganiladigan yangi tovushni ajratish. Bunday tovushni birinchi marta ajratishning bir necha usuli bor:

- 1) soʻzdan tovushni choʻzib talaffuz qilish bilan ajratish: aaa-na, looo-la, booo-la;
- 2) undosh tovushni yopiq boʻgʻindan ajratish: Usss-mon, O-limmm, A-minnn.
- 3) sirgʻaluvchi undoshni ochiq boʻgʻindan ajratish: sssa-na, tu-yyya, zzzi-rak;
- 4) boʻgʻin hosil qilgan bir unlini ajratish: o-na, u-num, oʻ-tin, a-na, e-tik, i-pak;
- 5) oʻrganiladigan tovushni soʻz boshida kelgan soʻzlardan ajratish (soʻzni tarbiyachi aytadi, birinchi tovushni esa bolalar aytadi): non, tok, olma,...;
- 6) rasm nomini ifodalovchi soʻzni aytish: tarbiyachi nokning rasmini koʻrsatib, noo deydi, bolalar κ tovushini qoʻshib aytadilar: nok.

3. Soʻzdagi tovushlarni sanash va ularning nomini tartibi bilan aytish, sonini aniqlash, boʻgʻinlarni sanash: Olma — ol-ma; o-l-m-a

- toʻrtta tovush, toʻrtta harf, ikki unli tovush, ikki undosh tovush, ikki boʻgʻin.

4. Soʻzni boʻgʻinga boʻlish qarsak orqali amalga oshiriladi. Nechra qarsak chalinsa, soʻz shuncha boʻgʻindan iborat boʻladi.

5. Soʻzni boʻgʻinga boʻlish uchun kaft iyak tagiga qoʻyilib soʻz talaffuz qilinadi. Necha marta iyak kaftga tegsa, demak soʻz shuncha boʻgʻindan iborat boʻladi.

Bu usullardan barcha mashgʻulotlar davomida foydalanish mumkin.

Savod oʻrgatishda analiz va sintez bir-biridan ajratilmaydi, chunki analiz oʻqish jarayonini egallash uchun zamin yaratadi, sintez esa koʻproq oʻqish malakasini shakllantiradi.

Sintez quyidagi metodik yondashuv boʻyicha olib boriladi:

1. Kesma harflardan foydalanib, boʻgʻin hosil qilish.
2. Hosil qilingan boʻgʻinlardan soʻz tuzish.
3. Berilgan soʻzlardan gap tuzish.

4. Kichik gaplardan matn yaratish.

D harfi misolida sintez metodining o'tkazilishiga namuna.

O'qiyuvchi o'rganilayotgan **D** tovushi talaffuzini orfoepik me'yorda o'rgatadi va uning bosma harf shakli bilan tanishtiradi. D harfiga tanish bo'lgan unli harflarni qo'shib turli bo'g'inlar hosil qilinadi. **Da, do, du, di, ad, od, id, ud.**

Hosil qilingan bironta bo'g'in tanlab olinadi va unga boshqa bo'g'inni qo'shish orqali so'z tuziladi. **Da – la**

Tuzilgan so'z ishtirok etgan gap tuziladi. **Dalada ish qizg'in.**

Tuzilgan gap mazmuniga mos yana kichik gaplar tuzilib matn hosil qilinadi.

Kuz keldi. Dalada ish qizg'in. Dehqonlar hosilni yig'ib olmoqdalar.

Sintez mashqlari

1. Tovush tomonidan analiz qilingan so'zni yoki bo'g'inni talaffuz qilish va uni kesma harfdan tuzish (yozish); shu so'z yoki bo'g'inni o'qish.
2. O'rganilgan undosh yoki unli bilan (na, ni, no; la, lo, li; ay, uy, oy, ...) bo'g'in jadvalini tuzish; bo'g'in jadvalini kitobdan yoki matndan o'qish; kesma harflardan bo'g'in jadvalini tuzish.
3. Bola-lola-tola, boy-soy-loy, baxt-taxt, ona-ota, mosh-bosh kabi bir undosh harf bilan farqlanadigan yoki ona-ana, ukki-ikki, osh-ish kabi bir unli harf bilan farqlanadigan so'zlarni o'qish (bunday so'zlarni bolalarning o'zlari topib o'qishlari mumkin).
4. So'zning boshiga yoki oxiriga bir harf qo'shib, yangi so'z hosil qilib o'qish: ola-lola, osh-bosh, oy-toy, boy, soy, loy; o'roq-so'roq; ol- xol, sol; sava-savat; son-oston; ayiq-qayiq; olti-oltin.
5. Tovushni yoki bo'g'inni tushirib qoldirib, yangi so'z hosil qilish va o'qish: anor-nor, gulnor-gul, yelkan-yelka, bog'la-bola.
6. Bo'g'in qo'shib yangi so'z hosil qilish va o'qish: bog'-bog'bon, gul-gulzor, paxta-paxtakor.

Sintez metodidagi bunday ish turlari tovush ustida ishlashni harf ustida ishlash bilan birga qo'shib olib borishni talab qiladi. Bu ish usullari qiziqarli

bo`lib, mashg`ulot jarayonini bolalar uchun zavqli, qiziqarli eng muhimi o`quv materialini bolalar tomonidan tez va puxta o`zlashtirilishiga asos bo`ladi. Umuman, savodxonlikka o`rgatish jarayonida analiz-sintez usullari tizimi bolaning faol fikrlashini, bilish mustaqilligini ta`minlaydi, bolalarda kuzatuvchanlikni, ziyraklikni o`stiradi.

2-mavzu: Men –birinchi sinf o`quvchisi. So`z va gap haqida tushuncha.

Dars maqsadi:

- so`z va gap haqida ma'lumot oladilar;
- nutq va gap uzviyligi haqida tushuncha ega bo`ladilar;
- gap tuzib uning chizmasini chizishni o`rganadilar;

**Tayanch so`zlar:** nutq, gap, so`z, gap chizmasi.

Didaktik materiallar: Meva va sabzavotlar mulyaji, rasimli kartochkalar.

Darsning borishi:

I. Kirish qismi (5 daqiqa)

Faollashtirish mashqi:

Kalendar : O`quvchilardan bugungi kun sanasi so`raladi.

Tanishuv mashqi: O`quvchilar bir-birlariga ismlarini aytib, tanishib oladilar.

Mashq avval juftlikda, so`ng sinf bilan o`tkaziladi.

- Bugun siz bilan "Tanishuv" mashqini o`tkazamiz. Partadoshingizga qarab turib oling va bir biringizga ismlaringizni aytib tanishing. Endi hammanmiz istagan 5 nafar o`rtoqlarimizni oldiga borib o`zingizni va partadoshingizni ismini ayting.

Asosiy qism (40 daqiqa)

1. Amaliy topshiriq bajarish: (5 daqiqa)

O`quvchilar juftlikda ishlaydilar. Darslikda berilgan rasmga qarab gap tuzadilar.